

ГОРБАЧЁВЫН “ПЕРЕСТРОЙКА”: МОНГОЛЫН ТАЛААРХИ ЗХУ-ЫН АШИГ СОНИРХЛЫН ӨӨРЧЛӨЛТ

*Д.Алтай**

Abstract: The author analyzes some issues concerning “the Perestroika”, the collapse of the Soviet Union and communist bloc during the 1985-1991.

This period with regard to the shift of Mongolian society specifically on foreign policy issues are presented in this paper. In which during this time Mongolia began to defend its own national interest in relationship with other countries, such as the former Soviet Union.

Key words: perestroika, glasnosti, collapse, stagnation, democratization, inequality of trade-economic cooperation, evacuation of soviet troops

Хураангуй: 1985 оны хавар ЗСБНХУ, Коммунист намын удирдлаганд М.С.Горбачёв гарснаар өөрчлөн байгуулалтын үзэл санаа түгэн дэлгэрч улс төрийн шинэ сэтгэлгээ, ил тод байдал өрнөсөн нь Зөвлөлт нийгмийн дотоод зөрчлийг ил болгон, гадаад дотоод бодлогод гүнзгий өөрчлөлтийг дагуулсан билээ. ЗХУ-д өрнөсөн өөрчлөн байгуулалт Монгол оронд хэрхэн нөлөөлөв, ЗХУ-ын Монголын талаархи бодлогод ямар өөрчлөлт гарсныг энэ өгүүлэлд авч үзлээ.

Нэг. “Перестройка”-ийн үед ЗХУ-ын дотоод, гадаад бодлогод гарсан өөрчлөлт

1985 оны 3 дугаар сард ЗХУКН-ын ерөнхий нарийн бичгийн даргаар сонгогдсон М.С.Горбачёв тус намын Төв Хорооны бүгд хурал дээр шинэчлэлийн стратегийг танилцуулахдаа “хурдасгал” (ускорение) гэдэг үгийг хэрэглэсэн байдаг. Үйлдвэрлэлийн хэрэгслийн хөгжил, нийгмийн хүрээ, намын байгууллагуудын үйл ажиллагаа, хамгийн

* Д.Алтай. ШУА-ийн Олон улсын харилцааны хүрээлэнгийн Дэлхийн бодлогын салбарын эрхлэгч, доктор Ph.D

*Горбачёвын “Перестройка”: Монголын талаархи ЗХУ-ын
ашиг сонирхолын өөрчлөлт*

гол нь шинжлэх ухаан техникийн дэвшил зэрэг бүх зүйлийг “хурдасгах” ёстой гэж тэрээр үзэв. Эхэндээ Горбачёвын үзэл санаа социалист үзэл баримтлалын хүрээнд томъёологдож байжээ. Тиймээс ч 1987 онд “Өөрчлөн байгуулалтын зорилго бол социализмын ленинч үзэл баримтлалыг онол, практикийн хувьд бүрэн сэргээх явдал мөн”¹ гэж хэлж байсан удаатай. Зөвлөлт нийгмийн хувьд Горбачёвын “ил тод байдал”, “улс төрийн шинэ сэтгэлгээ” нь эрс шинэчлэгч, содон соргог үзэл санаа байв.

Судлаачид Горбачёвын шинэтгэлийг хоёр үе шаттай өрнөсөн хэмээн үздэг. Эхэндээ Коммунист намын чиг шугамыг аядуу шүүмжилж, улс орон хямралын өмнөх байдалд байгаа гэж үзсэн. Тиймээс ч нийгэм-эдийн засгийн хөгжлийг “хурдасгахын” тулд үйлдвэрлэлийн ба гүйцэтгэлийн сахилга батыг дээшлүүлэх, намын байгууллага, боловсон хүчинтэй ажиллах явдлыг эрс сайжруулж, үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүнд улсаас хатуу хяналт тогтоох болон архиан согтуурахтай тэмцэх зорилтуудыг дэвшүүлсэн байдаг. Харин 1987 оны сүүлчээр Горбачёв шинэчлэлийн шинэ стратегид шилжсэн билээ. Гол анхаарлаа улс төрийн ардчилалд төвлөрүүлж, засгийн эрхээс хуучинсаг үзэлтнийг зайлуулах, захиран тушаах тоталитари системийг халж, эдийн засаг ба нийгмийн чадавхийг сэргээх үүрэг бүхий нэг ёсны “ардчилсан социализмын Зөвлөлт загвар”-ыг боловсруулахыг зорив. Энэ чиглэлд хийсэн нэг ажил нь бүх шатны Зөвлөлүүдийн депутатуудыг өрсөлдөөний зарчмаар, олон нэр дэвшигчийг өрсөлдүүлэн сонгуулийг зохион байгуулсан явдал байв. Эдийн засгийн шинэчлэлийн чиглэлд аж ахуйн тооцоот таваарын зах зээлийн социализмыг нэвтрүүлэх оролдлого хийсэн юм. Гэвч шинэ санаачлагууд хэрэгжих явцдаа огт өөр үр дүн авчирсан билээ. Эдийн засгийн шинэчлэл амжилтгүй болж, харин улс төрийн ардчилал цэцэглэн хөгжиж, Горбачёвт захирагдахааргүй эрч хүчээ авав. Ил тод байдал нь олон ургальч үзлийг хөгжүүлэн олон намын системийг бүрэлдүүлж эхэлсэн ба иргэний нийгмийн үндэс суурь бий болох, засаглалын хуваарилалтыг шинэчлэх үйл явц болон өрнөв. Ил тод байдлыг өрнүүлснээр Зөвлөлт нийгэмд улс төрийн ардчилал

¹ М.С.Горбачёв “Октябрь өөрчлөн байгуулалт: хувьсгал үргэлжилж байна” 1987.11.02., УХГ, Улаанбаатар, 1987, 33 дахь тал.

эрчимтэй хөгжив. Шинэчлэлийн хоёрдахь шатанд ЗХУ-д байгуулсан социализмын загвар нь “гажуудсаныг” арга буюу хүлээн зөвшөөрч, ардчиллыг бүх талаар хөгжүүлж, “хүнлэг социализмыг” байгуулах зорилтыг дэвшүүлсэн юм. Нийгмийн удирдлагын бүх хүрээнд ардчиллыг хөгжүүлснээр захиран тушаах тоталитар системийг халж, өрсөлдөөнийг өрнүүлэн нийгмийн динамик хөгжлийн механизмуудыг бүрдүүлнэ гэж Горбачёв үзжээ.

Улс төрийн хүрээнд Горбачёвын хийсэн нөгөө нэг ажил нь ЗХУКН-ын XIX бага хурал (1988 оны 6 дугаар сар) байв. Энэ хурлаас улс төрийн чухал шийдвэрийг гаргасан ба үүнд: иргэний нийгэм, эрх зүйт төрийн тухай, аж ахуй төрийн байгууллагыг удирдах үүргээс намын байгууллагуудыг чөлөөлөх, Зөвлөлүүдийн үйл ажиллагаанд парламентаг ёсыг сэргээх, Бүгд Найрамдах Улсууд, автономит байгууллагуудын эрх мэдлийг нэмэгдүүлж, төв ба орон нутгийн эрх мэдлийг нарийвчлан тогтоож, үндэстэн хоорондын харилцааг шинэчлэх зэрэг юм.

Гэсэн ч Горбачёвын хэлж ярьсан зорилтууд бодит ажил хэрэг болж, үр дүнгээ харуулж чадаагүй юм. 1988 онд эдийн засгийн төлөвлөгөөт үзүүлэлтүүд тасарч, хүнсний ба өргөн хэрэглээний барааны хомсдол нүүрлэв. Улс төрийн байдал ч түвэгтэй болж, Горбачёвын нэр хүнд унаж эхлэв. Үндэсний радикал ба улс төрийн радикал гэсэн хоёр урсгал төлөвшиж, эхнийх нь Бүгд Найрамдах Улсуудын эрх мэдлийг нэмэгдүүлэх, ЗХУ-ын холбоог шинэчлэхийг шаардаж байсан бол нөгөөх нь эдийн засгийн ба бусад шинэчлэлийг гүнзгийрүүлэхийг онцолж байв. Энэ хоёр урсгалын шаардлагууд ихэнх тохиолдолд давхцаж байв. Тухайлбал: хувийн өмч, улс төрийн олон ургальч үзэл, олон намын систем зэргийг адилхан хүлээн зөвшөөрч байв.

1989 оны 5 дугаар сарын 25-ны өдөр ажлаа эхэлсэн ЗХУ-ын Ардын депутатуудын анхдугаар их хурлын явцад шинэчлэгчид, хуучныг санагалзагчид, төвийг сахигч нарын хооронд зөрчил хурцдаж, ЗХУКН-ын улс төрийн монополи эрх, өмчийн олон хэлбэрийн холимог эдийн засгийг хүлээн зөвшөөрөх, удирдах албан тушаалтны эрх дархыг цуцлах асуудлаар байр суурь зөрчилдөв. 1990 оны эхээр Горбачёв шинэчлэгч радикалуудын шаардлагыг хүлээн зөвшөөрч, хариуд нь ЗХУ-ын Ерөнхийлөгчийн албан тушаалыг буй болгов. Энэ

*Горбачёвын “Перестройка”: Монголын талаархи ЗХУ-ын
ашиг сонирхолын өөрчлөлт*

нь түүний хүсэл сонирхолтой нийцэж байв. 1990 оны 3 дугаар сард хуралдаж эхэлсэн ЗХУ-ын Ардын депутатуудын III их хурал Үндсэн хуулийн 6 дугаар зүйлд байсан ЗХУКН-ын онцгой эрхийн тухай заалтыг хасаж, 60-аас доош хувийн саналаар Горбачёвыг ЗСБНХУ-ын Ерөнхийлөгчөөр сонгосон билээ. Нэр хүнд нь олон түмний дунд унасныг мэдэрсэн тэрбээр бүх ард түмний сонгуулиар бус, харин депутатуудаар өөрийгөө ийнхүү сонгуулжээ.

Энэ үеэс радикал үзэлтнүүд улс төрийн шинэ нам байгуулж, 1990 оны эхний хагаст коммунизмын эсрэг байр сууринд шилжиж, либерал зарчмуудыг хүлээн зөвшөөрсөн юм. Либерал үзэлтний удирдагч нэрт эрдэмтэн А.Д.Сахаров таалал төгсөж, радикал хэсгийн хошуучлагчаар Б.Н.Ельцин тодорсон билээ. 1991 оны 6 дугаар сарын 12-ны өдөр болсон ард түмний ардчилсан сонгуулиар тэрээр 57.3 хувийн санал авч Оросын Холбооны Улсын анхны Ерөнхийлөгчөөр сонгогдов. Өөрчлөн байгуулалтын төгсгөл үйл явцаас энд цухас дурьдахад: Азербайджан, Армян, Гүрж, Литва зэрэг БНУ-уудын эдийн засгийн хямрал гүнзгийрч, улс төрийн хямрал болон даамжирсан нөхцөлд Зөвлөлтийн удирдлага БНУ-ын эрх мэдлийг өргөжүүлсэн Холбооны шинэ гэрээг бэлтгэх шийдвэр гаргасан ба 1991 оны 8 дугаар сарын 20-ны өдөр гарын үсэг зурахаар төлөвлөсөн юм. Гэвч үүнд Зөвлөлтийн хуучинсаг удирдлагын 1991.08.19-д төрийн эргэлт хийх оролдлого саад болсон билээ. Харин энэхүү үйл явц нь Горбачёвыг ЗХУКН-ыг татан буулгах тухай зарлиг гаргах, ЗХУКН-ын ТХ-ны Ерөнхий нарийн бичгийн даргын албан тушаалаас татгалзахад хүргэсэн юм. Ийнхүү ЗСБНХУ-ыг тогтоон барьж байсан коммунист нам-төрийн нэгдмэл удирдлагын бүтэц задран унав. Энэ нөхцөл байдал ЗХУ-ын бутралыг түргэтгэсэн билээ. 1991 оны 12 дугаар 21-ний өдөр “Тусгаар тогтносон улсуудын нөхөрлөл байгуулагдсанаар ЗСБНХУ оршин тогтнохоо” больж Горбачёвын засаглал дуусгавар болов. АНУ-ын “Вашингтон пост” сонинд Горбачёвын засаглалын бодлогын үр дүнг дараахи тоогоор илэрхийлжээ. Үүнд: ЗХУ-ын алтны нөөц 1985 онд 2500 тн байсан бол 1991 онд 240 тн хүртэл буурч, улс төрийн хоригдлын тоо 600 байснаа нэг ч үгүй болж, Зөвлөлтийн эдийн засгийн өсөлт 2.3 хувь байснаа хасах 11 хувь хүртэл буурч, гадаад өр 4 дахин нэмэгдэн 52 тэрбум ам.доллар болж, улс төрийн ганц нам (ЗХУКН-ыг хэлж байна) байснаа

албан ёсоор бүртгэгдсэн 12 намтай² болсон гэж бичжээ. “Горбачёвт өөрчлөн байгуулалтын үзэл санааны тодорхой үзэл баримтлал, мөрийн хөтөлбөр үгүй байсны сацуу тодорхой бодит ажил, арга хэмжээгээр өөрчлөн байгуулалт нь бэхжин батжиж чадаагүй. Удирдлагын буруутай үйл ажиллагааны уршгаар тэр нь улс төр-эдийн засгийн хурц хямрал болон хувирч, улмаар эрх мэдлийн төлөө нээлттэй тэмцэл болон даамжирч, төрийн болон нийгмийн байгууллага задран унах үйл явцыг хянах чадвар алдагдаж, үйлдвэрлэл зохион байгуулалтгүй болж, эрх баригч дээд бүлэглэл өөрчлөгдөн, ОХУ бүрэн эрхт байдлаа тунхаглах, ЗСБНХУ сүйрэн унах, шинэ биеэ даасан тусгаар улсууд байгуулагдах үйл явц өрнөсөн”³ гэж судлаач Грайворонский 1990-1991 оны түүхэн үйл явцыг дүгнэн бичсэн нь бодитой ажгуу.

Ийнхүү Горбачёвын перестройка-н үзэл санаа нь эхэндээ социализмыг боловсронгуй болгох, дараа нь “ардчилсан социализм”, улмаар “хүнлэг энэрэнгүй социализм”-ын агуулгаар өрнөж эцэст нь ил тод байдал, олон ургальч үзэл санааны үр дүнд либерал ардчилсан зарчмыг хүлээн зөвшөөрч, улмаар ЗХУ-д байгуулсан социалист нийгэм явуургүйг илчлэн нэг намын ноёрхолд суурилсан тоталитари дэглэм задран унахад хүргэсэн байна. ЗХУ-ын бутрал нь сталинч маягийн захиран тушаах-хүнд сурталт, төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засаг бүхий социализмын загвар хөгжих ирээдүйгүйг харуулсан юм. ЗХУ-ын бутран унасан явдал дэлхий дахины үйл явц, олон улсын харилцаанд гүнзгий нөлөө үзүүлж, эсрэг тэсрэг социалист ба капиталист ертөнцөд хуваагдах байдал төгсөхөд хүргэв. Харин Орос орны шинэчлэлийн гурав дахь үе Ерөнхийлөгч Б.Н.Ельцины удирдлаган дор өрнөв.

М.С.Горбачёвын “перестройка” үзэл санаа нь ЗХУ-ын гадаад бодлогод олон өөрчлөлт дагуулсан билээ. “Хүйтэн дайны” хурцадмал олон улсын байдлыг зөөлрүүлж, цэргийн зардлыг багасгах арга замыг эрэлхийлэх олон шийдвэр гарсан юм. Тухайлбал, Европ дахь дунд тусгалын Америк, Зөвлөлтийн пуужингуудын “тэглэх хувилбар”, баглан хамгаалах чадавхийн зохимжтой түвшний тухай үзэл баримтлал зэргээс гадна 1986 оны 7 дугаар сард Горбачёв Владивосток хотноо хэлсэн үгэндээ Ази, Номхон далайд цөмийн зэвсэг дэлгэрүүлж,

² “XX зууны дэлхийн түүх”. Улсын Багшийн Их Сургууль, Улаанбаатар, 2001, 418 х. 68-69 дахь тал

³ В.В.Грайворонский “Реформы в социальной сфере современной Монголии”. Москва, ИВ РАН, 2007, с.8

*Горбачёвын “Перестройка”: Монголын талаархи ЗХУ-ын
ашиг сонирхолын өөрчлөлт*

нэмэгдүүлэх замд хориг саад тавих тухай, Номхон далайд цэргийн хөлөг онгоцны идэвхжилийг бууруулж, Азид зэвсэгт хүчин, ердийн зэвсэглэлийг хорогдуулах тухай, бүс нутагт итгэлцэх, хүч үл хэрэглэх арга хэмжээг дэмжих зэрэг шинэлэг санаачилгыг дэвшүүлсэн юм. ЗХУ-ын удирдлага АНУ-тай цөмийн зэвсгээр өрсөлдөн хөөцөлдөж байсан үзэл баримтлалаас татгалзах, дэлхий дахинаа цөмийн зэвсгийг бүрэн хураах, Варшавын гэрээний байгууллага ба НАТО-г татан буулгах санаачилга гаргасан ба 1987 оны 12 дугаар сард АНУ-тай “Дунд ба ойрын тусгалт пуужинг устгах” тухай гэрээнд гарын үсэг зурсан юм. 1988 оны 12 дугаар сарын 2-ны өдөр Мальтад болсон Америк, Зөвлөлтийн дээд хэмжээний уулзалтаар М.С.Горбачёв, Дж.Буш нар үүгээр “хүйтэн дайн” төгсгөл болох болно хэмээн анх удаа мэдэгдсэн билээ. Улмаар ЗХУ “хүйтэн дайны” бодлогоос татгалзаж, 1985-1989 онд Афганистанаас цэргээ бүрэн гарган 1988 оны 12 дугаар сарын 6-ны өдөр болсон НҮБ-ын Аюулгүйн Зөвлөлийн хуралдаан дээр Зөвлөлтийн армийг цомхотгож, энгийн зэвсгээ хорогдуулж байгаа төлөвлөгөөг танилцуулж байсан билээ. Гэвч хожим нь Варшавын гэрээний байгууллага л татан буугдаж харин НАТО хэвээр үлдсэн юм.

ЗХУ-ын гадаад бодлого хуучин коммунист блокийн орнуудын хувьд ч эрс өөрчлөгдсөн юм. Эдгээр оронд 80-аад оны дундаас нийгэм-эдийн засгийн тулгамдсан олон асуудал хуримтлагдаж, улмаар хямралт байдлын нөхцөл бүрдсэн билээ.

Хямралыг даван туулах арга замыг эрэлхийлэхэд Горбачёвын өөрчлөн байгуулалтын үзэл санаа түлхэц үзүүлсэн ч хэрэгжүүлэлгүй цаг хугацаа алдсан тал бий. Зарим социалист орны удирдагчид харзсан байдалтай, социализмын алдаа дутагдлыг засаж, сайжруулах боломжтой гэж үзсэн бол нөгөө хэсэг нь эрс шинэчлэлийн чиг шугамыг баримталж байлаа.

Горбачёвын улс төрийн шинэ сэтгэлгээний үзэл санаанд социалист орнуудын хамтын ажиллагаанд өөрчлөлт хийх санал туссан ба эдгээрээс дурьдвал:

- Социалист орнуудын удирдлага улс төрийн хүрээний амьдралд “Нам бүр биеэ даах, өөрийн орны асуудлыг бие даан шийдвэрлэдэг эрхтэй байх, ард түмнийхээ өмнө хариуцлага

хүлээдэг байхыг зайлшгүй зарчим”⁴ болгож мөрдөхийг Горбачёв онцолсон юм. ЗХУКН социалист орнуудын эрх баригч намуудад улс төр, эдийн засгийн аливаа шийдвэр гаргахад үзэл суртлын шалтгаанаар нөлөөлөхөөс татгалзах хэрэгтэй гэж тэрбээр мөн үзжээ.

- Эдийн засгийн харилцаа, хамтын ажиллагааны хувьд харилцан ашигтай байх, харилцан туслах зарчмыг мөрдөхийг чухалчилж байв. Шинжлэх ухаан техник, эдийн засгийн дэвшилд буурьтай үсрэлт хийх, ЭЗХТЗ-ийн үйл ажиллагаанд захиргааны арга зонхилж буйг өөрчлөх, элдэв хороо, комиссын тоог цөөлөх, эдийн засгийн хөшүүрэг, саначилгыг дэмжих нь зүйтэй гэдгийг Горбачёв онцолж байлаа. Мөн тэрбээр ЭЗХТЗ бол үндэстнийг захирах байгууллага биш учир асуудлыг олонхийн саналаар биш, харин зөвшилцлийн үндсэн дээр шийдвэрлэх нь зүйтэй гэж үзжээ.

Эдгээр санал нь тухайн үедээ шинэлэг зүйл байсан ба БНМАУ-ын хувьд ч чухал ач холбогдолтой байв. Учир нь Монгол-Оросын хамтын ажиллагаа, ялангуяа худалдаа-эдийн засгийн харилцааг шинэ өнцгөөс харах боломжийг өгсөн. Ийнхүү социалист орнуудтай ЗХУ-аас харилцаж ирсэн уламжлалт харилцаа хамтын ажиллагааны асуудалд шинэ хандлага гарч эхэлсэн гэж хэлж болно. Хуучин социалист орнуудын хувьд социалист тогтолцооны нийтлэг эрх ашгийг илүүд эрхэмлэж үндэстний эрх ашгийг огоорох тоглоомын дүрэм үйлчилж байлаа. Энэ хамтын ажиллагаанд ЗХУ голлох байр суурьтай байж, “ах дүүгийн харилцаа”, ”социалист интернационализмын” далбаан дор үзэл сурталжсан, тэгш бус харилцаа зонхилж байв. Энэ нь дэлхийн хөгжилтэй орнуудаас техник технологийн дэвшлийн хувьд хоцрогдох, эдийн засгийн хөшүүрэг, санаачлагыг боогдуулах, өрсөлдөөн хумигдахад нөлөөлсөн юм. Ийм байдал нь социалист орнуудад бие даасан тусгаар улсын хувьд үндэстний эрх ашгаа дээдлэн харилцан ашигтай, тэгш худалдаа-эдийн засгийн харилцааг хөгжүүлэх хүсэл эрмэлзлийг төрүүлсэн юм. Горбачёвын өөрчлөн байгуулалтын үзэл санааг дэмжих хүсэл зориг социалист орнуудын удирдагч нарын хувьд

⁴ М.С.Горбачёв “Өөрчлөн байгуулалт шинэ сэтгэлгээ манай оронд болон дэлхий дахинд”. УХГ, Улаанбаатар, 1988,201-202 дахь тал

*Горбачёвын “Перестройка”: Монголын талаархи ЗХУ-ын
ашиг сонирхолын өөрчлөлт*

харилцан адилгүй байв. Тэдэнд бэлэн боловсруулсан төлөвлөгөө байгаагүй, хувь хүний улс төрийн зориг дутах зэрэг хүчин зүйл нөлөөлсөн юм. Гэвч өргөн агуулгаараа Горбачёвын улс төрийн шинэ сэтгэлгээ, ил тод байдал нь зөвхөн ЗХУ, социалист орнуудад төдийгүй дэлхий дахинд хүчтэй нөлөөлж, өргөн дэмжлэгийг хүлээсэн билээ.

Хоёр. “Перестройка”-гийн үе дэх Монголын талаархи ЗХУ-ын ашиг сонирхлын өөрчлөлт

Цэрэг - улс төрийн ашиг сонирхол

ЗХУ байгуулагдсан цагаас ангич, үзэл сурталжсан шинжтэй гадаад бодлого явуулсан ба энэ нь их гүрний үндэсний эрх ашгаас үүдэлтэй байсан нь илэрхий. Хаант Оросын гадаад бодлого нь Зөвлөлт засгийн үед Коммунист намын удирдлаган дор коммунизм, пролетарийн интернационализмын үзэл санааг даян дэлхийд түгээх, Зөвлөлтийн нөлөөг өргөжүүлэх ашиг сонирхлоор солигдов. Их гүрний үндэстний эрх ашиг хэвээр үлдэж, хэлбэр нь өөрчлөгдсөн билээ. Горбачёвын “перестройка” эхэлснээр дэлхий дахины дэг журамд нийцсэн гадаад бодлого явуулах, зарчмуудаа эргэн харах эхлэл тавигдав. Тухайлбал, ЗХУ-ын гадаад бодлогын өөрчлөлтийн нэг чухал чиглэл нь ЗХУ-аас Ази, Номхон далайн бүс нутгийн орнуудтай харилцаагаа өргөтгөх явдал байсан ба энэ чиглэлээрхи багц санаачилгыг Горбачёв 1986 онд Владивосток хотноо хэлсэн үгэндээ дэвшүүлэн гаргажээ. Үүнд БНХАУ-тай харилцаагаа хэвийн болгох асуудал чухал ач холбогдолтой байв. Харин Хятадын талаас Хятад-Зөвлөлтийн харилцааг хэвийн болгох асуудалд хэд хэдэн болзол тавьж байсны нэг нь Монголын нутаг дэвсгэрээс Зөвлөлтийн цэргийг гаргах явдал байлаа.

Зөвлөлтийн цэргийг БНМАУ-ын нутаг дэвсгэрт байрлуулсан цаг хугацаа ЗХУ, БНХАУ-ын хоорондын харилцаа эрс хүйтэрсэн үетэй давхцдаг. ЗХУ “хүйтэн дайн”-ы үед өөрийн цэрэг аюулгүй байдал, батлан хамгаалах эрх ашгийн үүднээс өөрийгөө тойруулсан “жийргэвч” холбоотон орнуудаар хүрээлүүлсэн бодлого явуулж байлаа. Үүнд Зүүн Европын социалист орнууд хамаарах бөгөөд ЗХУ нь тэдгээртэй Варшавын гэрээний хэлэлцээр байгуулан цэрэг-улс төрийн холбооны үндсэн дээр харилцаж байв. БНМАУ ч “жийргэвч”

холбоотон орны үүргийг гүйцэтгэн ЗХУ-ын өмнөт хилийг хамгаалах, Ази тивийн аюулгүй байдлын нэгэн баталгаа болохын хувьд ЗХУ-тай цэрэг-улс төрийн холбоотны харилцаатай байсан юм.

Тухайн үеийн Монгол-Зөвлөлтийн харилцааны эрх зүйн үндсэн баримт бичиг нь 1966 онд байгуулсан “БНМАУ, ЗСБНХУ-ын хооронд найрамдал, хамтын ажиллагааны болон Харилцан туслах тухай” гэрээ байсан юм. 1921, 1936, 1946 онд хоёр орны хооронд өмнө байгуулсан гэрээ, хэлэлцээрийн зарчимд тулгуурласан энэхүү гэрээ нь БНМАУ, ЗСБНХУ нь улс төр-цэрэг батлан хамгаалах, худалдаа-эдийн засаг, соёл шинжлэх ухаан зэрэг нийгмийн амьдралын олон салбарт идэвхтэй хамтран ажиллах үндсэн чиглэлийг тодорхойлж байлаа. Энэхүү гэрээ нь үзэл суртлын шинж чанартай, БНМАУ ба ЗХУ-ын харилцаа нь цэрэг улс төрийн холбоотны агуулгатай байсныг маш тодорхой гэрчилдэг баримт бичиг билээ. Тус гэрээнд БНМАУ-ын нутаг дэвсгэрт Зөвлөлтийн цэргийг байрлуулах заалт тусгагдсан ба тэр нь ЗХУ-ын өмнөт хилийг БНМАУ-ын зүгээс ирж болзошгүй аюулаас хамгаалах зорилготой гэжээ. Хэрэв гадны халдлага үйлдэгдвэл ЗСБНХУ нь БНМАУ-ыг хамгаалах үүрэгтэй гэж тус гэрээнд мөн заажээ. Үүнийг “Москвагаас Монгол, Оросын цэрэг-улс төрийн хамтын ажиллагааг Варшавын гэрээний гишүүн орнуудтай тогтоосон харилцаатай нэгэн адил түвшинд авч үзсэн явдал”⁵ гэж орос, монголын судлаачид үздэг юм.

“Хүйтэн дайн” Монгол оронд сөрөг нөлөө үзүүлсэн ба ЗХУ-тай цэрэг-улс төрийн холбоотны харилцаатай байсны хувьд БНМАУ нь батлан хамгаалах салбарт ихээхэн хөрөнгө зарцуулж байв. Үүнд: цэрэгт алба хаах хугацаа 3 жил байсан нь улсын төсөвт том дарамт учруулж байлаа. 1988 оны байдлаар сая орчим хүн амтай Монгол нь 24.5 мянган цэрэг, 200 мянган бэлтгэл цэрэг, офицертой байсан нь хөдөлмөрийн чадвартай олон мянган хүнийг бүтээн байгуулалтаас хөндийрүүлж байсны гол шалтгаан байв. Ингэснээр эдийн засаг, нийгмийн салбар, хөдөлмөр эрхлэлтэд зохих бэрхшээлийг авчирсан билээ.

1960-аад оноос Зөвлөлт-Хятадын харилцаа таагүй болсон ба түүний тусгалаар Монгол-Хятадын харилцаанд ч ан цав гарав. Зөвлөлт-Хятадын харилцааны төлөв байдал нь Монгол-Зөвлөлтийн харилцаанд нөлөөлж ирснийг Монгол, Зөвлөлтийн харилцаанд

⁵ “Современные российско-монгольские отношения модели и сценарии” Улан-Удэ, 2013, с.60

*Горбачёвын “Перестройка”: Монголын талаархи ЗХУ-ын
ашиг сонирхолын өөрчлөлт*

“Хятадын хүчин зүйл”⁶ гэж судлаачид нэрлэдэг. Урд хойд хоёр хөршийн хоорондын харилцаа хүйтэрсэн цаг үед Монгол орон хэнийг нь дагах вэ гэсэн сорилттой тулгарсан. Тухайн үед Монголын удирдагчид улс орны тусгаар тогтнол, нийгэм-эдийн засгийн хөгжлийн ирээдүйг хойд хөрштэй холбож ЗХУ-ыг сонгосон билээ. Зөвлөлт-Монголын цэрэг-улс төрийн холбооны мөн чанар, Монгол, ЗХУ-ын нэгдмэл эрх ашгийн талаархи Оросын эрдэмтэдийн байр сууринаас дор иш татвал: доктор С.Г.Лузянин ”Монгол нь ЗХУ-тай тогтоосон цэрэг-улс төрийн холбоог төр улсынхаа бүрэн эрхт байдлын баталгаа, Монголын нийгмийн нийгэм-соёлын шинэчлэлийн хүчин зүйл”⁷-тэй холбон үзсэн бол доктор Г.С.Яскина “олон улсын тавцанд тухайн улс орнуудын үндэсний эрх ашиг харилцан нийцэж байсан тохиолдолд нэг улсынх нь гадаад бодлого нь нөгөө улсаас бүрэн хамааралтай байсан гэж ярих нь хир зохимжтой вэ?”⁸ гэсэн сонирхолтой саналыг дэвшүүлжээ. Тухайн цаг үед хоёр том гүрний дунд хавчуулагдсан жижиг Монгол орны хувьд бие даасан, төвийг сахисан гадаад бодлого явуулах боломж хязгаарлагдмал байлаа. Тиймээс ч тусгаар тогтнолын эрх ашиг, ард түмний хүсэл хэрэгцээ зэрэг хүчин зүйлсийн нөлөөгөөр дээрхи сонголтыг Монголын төр, засгийн удирдлага хийсэн болов уу.

ЗХУ нь БНХАУ-тай харилцаагаа хэвийн болгох үүднээс БНМАУ-ын нутаг дэвсгэрээс цэргээ гаргах асуудал 1980-аад оны эхэн үеэс Монгол, Зөвлөлтийн удирдагчдын уулзалт ярианы гол сэдэв байлаа. 1985 онд хоёр орны удирдагчид болох Ж.Батмөнх, М.С.Горбачёв нар хоёр удаа, 1986 онд 3 удаа уулзсан ба энэ нь тухайн цаг үеийн хоёр орны харилцаа улс төрийн дээд түвшинд ойр дотно байсныг гэрчилдэг. Ж.Батмөнх 1986 онд МАХН-ын их хуралд үг хэлэхдээ “БНХАУ-тай харилцаагаа хэвийн болгох”-ыг гадаад бодлогын чухал зорилт гэсэн бол ЗСБНХУ-ын удирдагч М.С.Горбачёв Монголын нутгаас Зөвлөлтийн цэргийг гаргана хэмээн удаа дараа мэдэгдэхдээ Монголын талын эрх ашгийг бодолцож, “гуравдагч талын эрх ашгийг хохироохгүй” байхыг тэмдэглэж байв.

⁶ Ц.Батбаяр “Монголо-советские отношения в период соперничества между Москвой и Пекином (начало 1950-х годов – 1966 г.) В кн. “Россия и Монголия новый взгляд на историю взаимоотношений в XX веке”. Москва, ИВ РАН, 2001, с.162

⁷ “Современные российско-монгольские отношения модели и сценарии”. БГУ, Улан-Удэ, 2013, с.32

⁸ Г.С.Яскина “Монголия и внешний мир”. Москва.:ИВ РАН, 2002, с. 12

1989 оны 3 дугаар сарын 16-ны өдөр ТАСС агентлаг ЗХУ-ын БНМАУ-аас цэргээ гаргах тухай шийдвэрийг анх мэдээлжээ. Зөвлөлтийн цэрэг офицеруудын гэр бүлийн хүмүүсийг оролцуулан 100 мянга орчим цэргийн албан хаагчид 1989-1992 онд Монголын нутаг дэвсгэрийг орхин гарсан билээ. 1989 оны 5 дугаар сарын ЗХУ, БНХАУ-ын хамтарсан мэдэгдэлд Монголоос Зөвлөлтийн цэргийг гаргасан ба Хятадаас Монголыг хамгаалах Зөвлөлтийн “үүргийг” хүчингүй болгов гэжээ. ЗХУ болон БНХАУ нь гуравдагч орны газар нутгийг ашиглан бие биедээ заналхийлэхгүй хэмээн уг мэдэгдэлд тохиролцжээ. Энэ нь Монгол орны тусгаар тогтнол, хил хязгаарын бүрэн бүтэн байдлын баталгаа болж, хожим монголын гадаад орчинд эерэг нөлөө үзүүлсэн юм. Орос, Хятад хоёр орны харилцаа хэвийн болоход саад учруулж байсан асуудал ийнхүү шийдэгдэж, Монгол Зөвлөлтийн цэрэг улс төрийн холбоотны хувиар өөрийн газар нутагт хойд хөршийн цэргийг байлгах “хүйтэн дайны” сөргөлдөөний нөхцөл арилав. Мөн БНМАУ, БНХАУ-ын хоорондын харилцаа хэвийн болж, сайжран хөгжих эхлэл тавигджээ. Энэ нь БНМАУ-аар “жийргэвч” холбоотон улсын үүргийг гүйцэтгүүлж ирсэн ЗХУ-ын цэрэг улс төрийн ашиг сонирхолд гарсан бодитой өөрчлөлт байлаа. Ийнхүү ЗХУ ба БНХАУ-ын хоорондын харилцаа хэвийн болсон нь хожим Ази Номхон далайн бүс нутаг, дэлхий дахины олон улсын аюулгүй байдалд тааламжтай нөлөө үзүүлсэн билээ. Энэ бол Горбачёвын улс төрийн шинэ сэтгэлгээ олон улсын харилцаа, бүс нутгийн аюулгүй байдалд эерэг нөлөө үзүүлсний нэгэн жишээ болов.

Монголын талаархи ЗХУ-ын байр сууринд гарсан бас нэг өөрчлөлт нь БНМАУ, АНУ-тай дипломат харилцаа тогтоох асуудлаар илэрч байв. Энэ асуудалд Москва олон жил түдгэлзсэн хариу өгч тусгаар тогтносон БНМАУ-ын хүсэл эрмэлзэлд дарамт үзүүлж байв. Харин 1987 онд М.С.Горбачёв БНМАУ-ыг АНУ-тай дипломат харилцаа тогтоохыг зөвшөөрсөн юм. БНМАУ 1961 онд НҮБ-ын бүрэн эрхт гишүүн болсноор олон улсын тавцанд нэр хүнд нь өсөн нэмэгдсэн ба 1950-иад оноос Ази, Европын олон оронтой дипломат харилцаатай болж идэвхтэй гадаад бодлого явуулж байлаа. 1960-д оны эхээр БНМАУ нь ИБУИНВУ-тай дипломат харилцаа тогтоосон цагаасаа АНУ-тай дипломат харилцаа тогтоох яриа хэлэлцээг эхлүүлсэн билээ.

Горбачёвын “Перестройка”: Монголын талаархи ЗХУ-ын ашиг сонирхолын өөрчлөлт

Гагцхүү ЗХУ-ын нам, төр засгийн удирдлагын зүгээс энэ асуудлыг удаа дараа хойшлуулж байв. Энэ нь Зөвлөлтийн удирдлага Монголын дотоод хэрэгт оролцдог, зааварчилгаа өгдөг, Монголын удирдагчид ч аливаа шийдвэр гаргахдаа Москвагийн “амыг” хардаг байсан практик жишээ юм. ЗХУ нь АНУ-тай сөргөлдөж “хүйтэн дайны” бодлого явуулж байсан тул цэрэг-улс төрийн холбоотон Монголыг өөрийн “хараа хяналт”-аас гадуур байлгаж, өрсөлдөгчтэйгээ хэвийн харилцаатай байлгахыг үл хүсэж байлаа. Тухайн үеийн Зөвлөлтийн шийдвэр гаргагчид, дипломатч нэг бус хувь хүмүүс Монголын АНУ-тай дипломат харилцаа тогтоох гэсэн хүсэл эрмэлзэлд татгалзангүй хариу өгч байсныг гэрчлэх яриа эдүгээ нээлттэй ил тод болж, тэдгээр хүмүүсийн дурдатгал номонд тодорхой бичигдсэн байдаг. 1990 оноос хойш нээлттэй болсон Монголын ГХЯ-ны архивын баримтууд ч эдгээрийг гэрчлэх юм. ЗХУ нь Монголыг зөвхөн өөрийн нөлөөнд байлгах ашиг сонирхолд хөтлөгдөн дэлхийн хөгжилтэй орнуудтай харилцахыг нь хязгаарлах явдлыг өөрчлөхөд Горбачёвын шинэ сэтгэлгээ нөлөөлсөн байна. БНМАУ нь 1987 онд АНУ-тай дипломат харилцаа тогтоосноор хожим олон тулгуурт, нээлттэй гадаад бодлого явуулах боломжоор хангагдсан билээ.

БНМАУ-ын эдийн засгийн талаархи ЗХУ-ын ашиг сонирхол

Монгол орон 1921-1980-аад оны дунд үе хүртэл Зөвлөлт маягийн хөгжлийн загвараар замнан ЗХУ-ын тусламжаар хамжлагат үеийн хоцрогдсон ахуй байдлаас орчин цагийн суурин соёл иргэншилд шилжиж, аж үйлдвэр, хот суурин газруудыг байгуулж, шинэ цагийн соёл, шинжлэх ухаан, эрүүл мэнд, боловсролын салбарыг үүсгэн хөгжүүлж чадсан юм. Ингэснээр хүн ард эрүүлжиж, соёл боловсролын түвшин ахиж, нийгэм–эдийн засгийн хөгжилд томоохон ахиц гарав. Хөгжлийн энэхүү загвар нь Монгол орныг дэлхийн соёл иргэншилтэй хөл нийлүүлэн алхах үндэс суурь болсноороо чухал ач холбогдолтой байв. ЭЗХТЗ-ийн гишүүн орнууд нь олон улсын социалист хөдөлмөрийн хуваарь, хожим нь социалист интеграцийн зарчмын үндсэн дээр бие биетэйгээ харилцаж байв. Хөгжлөөр сул дорой орнууд (тухайлбал, Монгол, Вьетнам, Куба Улс)-ын хувьд дотоодын эдийн засгаа төлөвлөн хөгжүүлэх бие даасан бодлого шийдвэр гаргах эрхээ хязгаарлуулсан юм. Монгол нь дотооддоо хөдөө аж ахуй, уул

уурхайн чиглэлд үйлдвэрлэлийг түлхүү хөгжүүлэх үүргийг ЭЗХТЗ-ийн гишүүн орны хувьд хүлээж, бусад гишүүн орнуудыг тухайн салбарын бүтээгдэхүүнээр хангах, өөрийн бүтээгдэхүүнээ хямд үнээр тэдэнд нийлүүлдэг байлаа. ЭЗХТЗ-д голлох үүрэгтэй ЗХУ нь Монголын ашигт малтмалд дулдуйдан манай орны үндэсний эрх ашиг, сонирхлыг үл харгалзсан бодлогыг явуулж эхлэв. Социализмын материал техникийн бааз байгуулах зорилгоор халхавчлан өөрийн улсад ашигтай эдийн засгийн бүтээн байгуулалтыг Монголд өрнүүлж байлаа. Үүнд Монгол-Зөвлөлтийн хамтарсан үйлдвэр болох зэс-молибдений “Эрдэнэт” үйлдвэр, Бор-Өндөрийн хайлуур жоншны үйлдвэр, Дорнодын Мардайн уран олборлолтын үйлдвэрийг нэрлэж болно. Тэдгээрийг барьж байгуулахад хөрөнгө оруулалт хийж, өр зээлэнд нь үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүнийг дэлхийн зах зээлийн доод үнээр худалдан авч байлаа. Улмаар энэ байдал нь худалдаа-эдийн засгийн тэгш бус харилцаанд хүргэсэн юм. Монгол-Зөвлөлтийн цэрэг улс төрийн холбоо нь Зөвлөлтийн ашиг сонирхолд нийцсэн худалдаа-эдийн засгийн хамтын ажиллагааг тэтгэж байлаа. Өөрчлөн байгуулалтын үед Монголын талаархи ашиг сонирхолд өөрчлөлт гарч эхэлмэгц хоёр орны хооронд байгуулсан гэрээ, хэлэлцээрийг Зөвлөлтийн талаас биелүүлэхгүй явдал гарч эхэлсэн билээ. Хэдийгээр улс төрийн хүрээнд хоёр орны удирдагчид 1984-1990 онд ойр ойрхон уулзалдаж хоёр талын харилцаа, хамтын ажиллагаа амжилттай хөгжиж байсан хэдий ч ам ажил хоёр зөрөх явдал гарч байлаа. Зөвлөлтийн тал Монголын газрын тосны бүтээгдэхүүний хэрэглээг бараг 100 хувь хангаж байсан атлаа 1987-1988 онд түүний нийлүүлэлтийг цаг хугацаанаас нь хоцроох, экспортын бараа таваар үүнд, хүнс болон хүн амын өргөн хэрэгцээний бараа, аж үйлдвэрийн салбарт шаардлагатай тоног төхөөрөмж, сэлбэг хэрэгсэл, түүхий эдийг Монголд нийлүүлэх амлалт үүргээ хэрэгжүүлэхгүй тасалдуулж байв. Түүнчлэн хоёр талын Засгийн газрын хэлэлцээрээр тохиролцсон хивс, нэхмэл, арьс, үслэг эдлэлийн бүтээгдэхүүн, мал аж ахуйн бараа таваарыг Монголоос худалдан авахаа зогсоосон юм. Монголын экспорт Зөвлөлтийн зах зээлд голчлон чиглэгдэж байсан тул энэ нь монголын эдийн засагт хүнд цохилт болсон. Энэ үеийн Монгол-Зөвлөлтийн худалдаа-эдийн засгийн харилцааны мөн чанарыг авч үзвэл: монголын түүхий эдийг

*Горбачёвын “Перестройка”: Монголын талаархи ЗХУ-ын
ашиг сонирхолын өөрчлөлт*

дэлхийн зах зээлийн үнээс 40-50 хувиар доогуур үнээр ЗХУ-д худалдаалж байв. 1988 онд Монгол Улсын экспортын 76.5 хувь, импортын 86 хувь нь дан ганц ЗХУ-д ногдож байв. Энэ үед ЗХУ-аас манай орны авч ашигласан зээл 10 тэрбум орчим рубльд (1990 оны 1 дүгээр сарын 1-ий байдлаар) хүрчээ. Нийт зээлийн бүтцэд 80 гаруй хувь нь 1975 оноос хойш авсан зээл эзэлж, түүний 1/3 орчим хувь нь гадаад худалдааны бараа гүйлгээнд зориулагджээ. Зээл нь хөрөнгө оруулалт, аж үйлдвэрийн бүтцийг сайжруулахад зарцуулагдаагүй юм. БНМАУ-ын улс ардын аж ахуйг салбарын болон нутаг дэвсгэрийн оновчтой бүтцийг бүрдүүлэх, дотоод нөөц боломжийг дайчлах зорилт орхигдсоны улмаас өргөтгөсөн нөхөн үйлдвэрлэлийг үндэсний чадавхиар дэмжин явуулах боломжгүй болсон байв. Улс ардын аж ахуйн бүтэц, түүнээс улбаатай мөнгө, санхүү зээлийн тэнцвэрт бус харьцаа, өртэйгээр хөгжих үзэл баримтлал, монголчуудын дунд дэлгэрсэн “бэлэнчлэх сэтгэлгээ” энэ бүгд нь монголын эдийн засгийн үр ашиг буурах, улмаар хямрал, зогсонги байдалд ороход нөлөөлсөн байна. 1984 оны 8 дугаар сард Монгол төрийн удирдлагад 40 гаруй жил байсан Ю.Цэдэнбалыг Москва, ЗХУКН-ын Улс Төрийн товчооны оролцоотойгоор эрүүл мэндийн шалтгаанаар бүх албан тушаалаас нь өөрчилж, Ж.Батмөнхийг түүний оронд сонгосон юм. Ж.Батмөнхийн засаглалын үед БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөлийн даргаар ажиллаж байсан Д.Содном Улс төрийн товчоонд хандан Монгол-Зөвлөлтийн хамтарсан уулын баяжуулах “Эрдэнэт” үйлдвэрийн үр ашиг, түүний бүтээгдэхүүнийг ЗХУ-д хямд үнээр нийлүүлж байгаа асуудлыг тусгайлан хэлэлцэх хүсэлт гаргаж байв. Энэ байдлыг Ж.Батмөнх, Д.Моломжамц зэргийн Улс төрийн товчооны гишүүд дэмжиж байсан боловч Д.Майдар зэрэг бусад гишүүд нь Монгол-Зөвлөлтийн найрамдалд сэв суулгах эмзэг сэдэв гэж үзэн хэлэлцэхээс цааргалж байв. Монгол-Зөвлөлтийн худалдааны тэгш бус байдал, Зөвлөлтөд төлөх “их өр” зэрэг асуудал улс төрийн шинэ сэтгэлгээний нөлөөгөөр 80-д оны сүүлчээр ил тод яригдаж эхэлсэнч “их өрийн” асуудал олон жилийн дараа буюу 2002 онд шийдвэрлэгдэж, Монголоос Орост төлөх их өрийн 97.5 хувийг хүчингүй болгосон билээ.

Монгол-Оросын харилцааны нийгэм-соёлын бүрэлдэхүүний асуудлыг авч үзэхэд 1980-д оны эхээс Монголд Зөвлөлтийг даган дууриах бодлого эрчимтэй хэрэгжиж байсан нь тодорхой харагддаг. Энэ нь нэг талаас Монголын удирдагчдын хүсэл эрмэлзэл, нөгөөтэйгүүр ЗХУ-ын Монгол дахь ашиг сонирхлын бодит тусгал байлаа. 1976 онд МАХН-ын XIX их хурлаас дэвшүүлсэн “...БНМАУ-ыг эдийн засаг, улс төр, соёл, үзэл суртлын талаар ах дүү социалист орнуудтай, юуны түрүүнд ЗХУ-тай ойртуулан нягтруулах явдлыг хүчтэй болгох”⁹ зорилтын дагуу Зөвлөлтийг даган дууриах бодлого хэрэгжсэн юм. ЗХУ-тай ойртон нягтрах ажил нь ЗХУ-ын яам, газар, үйлдвэр, хөдөө аж ахуйн байгууллагуудтай Монголын талын байгууллага, газрууд шууд харилцаа холбоо тогтоох замаар, зөвлөлтийн туршлагыг судлах зэрэг олон хэлбэрээр явагдаж байв. 1984 онд Монголын 20, Зөвлөлтийн 30 яам, хэлтэс, газрууд¹⁰ хоорондоо шууд харилцаа тогтоосон явдал үүнийг тодорхой гэрчилнэ. Яам, үйлдвэр аж ахуйн газар, их дээд сургууль тэр ч бүү хэл олон нийтийн байгууллагад өндөр цалин хангамжтай зөвлөлтийн мэргэжилтнүүд ажиллаж, тэдний заавар зөвлөлгөөг монголчууд дагадаг байв. Их дээд сургуулийн хичээлийг орос хэлээр заах туршилт ч хийгдсэн билээ. Орос хэлний мэдлэг нь боловсон хүчний боловсрол, чадварын нэгэн шалгуурт тооцогдож байв. Зөвлөлт нийгмийн амьдралын туршлагыг судлах кампанит ажил зохиогдож, олон зуун монголчууд ЗХУ-д очиж туршлага судлан, эх орондоо ирээд түүнийгээ амьдралд нэвтрүүлдэг байлаа. Энэ нь хоёр орны ард түмэн бие биенээ сайн таньж мэдэх, харилцан ойлголцох, орос хэлийг монголчууд сурахад түлхэц үзүүлсэн нь мэдээж боловч Зөвлөлтийг даган дууриах бодлого ямар өргөн хүрээнд өрнөж байсныг харуулах юм.

Горбачёвын засаглалын үеэс Зөвлөлтийг хэт даган дууриах хандлагад өөрчлөлт гарч эхлэв. Улс төрийн шинэ сэтгэлгээний нөлөөгөөр монголын сэхээтний давхарга үзэл суртал, үндэстэн-улс төрийн хүлээснээс ангижирч, 70 жилийн түүхэн замналын зарим хаалттай сэдвүүдийг (ж нь: улс төрийн хэлмэгдүүлэлт, Коминтерний нөлөө) ярьж хэлэлцэх болов. Монголын сэхээтний төлөөлөл бүр 1960-

⁹ “МАХН-ын түүхэн замнал”. МАХН-ын Эрдэм шинжилгээ, сургалт, мэдээллийн төв, Улаанбаатар, 1995

¹⁰ “Монголын улс төрийн гадаад харилцааны түүх (1911-1999)”. ШУА., ОУСХ., Улаанбаатар, 2013, 241 дэх тал

*Горбачёвын “Перестройка”: Монголын талаархи ЗХУ-ын
ашиг сонирхолын өөрчлөлт*

аад оны эхээр өөрийн бие даасан үзэл бодлоо илэрхийлж байсныг тухайн үеийн нам төрийн удирдагчид “намын эсрэг бүлэглэл” нэрээр халхавчлан Ю.Цэдэнбал тэргүүтэй удирдлага тэднийг улс төрөөс хөндийрүүлж байлаа.

Ж.Батмөнх тэргүүтэй нам-төрийн удирдлага 1984-1990 онд өөрчлөн байгуулалтын үзэл санааг олон нийтэд сурталчлах, Монгол, Зөвлөлтийн хооронд эдийн засаг, техникийн хамтын ажиллагааны талаар урьд тохирсон хэлэлцээрүүдийг хэрэгжүүлэхэд голчлон анхаарч ирэв. Энэхүү үзэл санааг монголын олон нийт, ялангуяа сэхээтний хэсэг, залуучууд талархан дэмжсэн бол МАХН-ын удирдлага ЗХУ-д өрнөсөн үйл явцыг анхааралтай ажигласан байдалтай байв.

Горбачёвын улс төрийн шинэ сэтгэлгээний нөлөөгөөр 1989-1990 оны зааг үед Монгол оронд ардчилсан хөдөлгөөн өрнөж, улс төрийн шинэ намууд байгуулагдсан билээ. Тэд өөрчлөн байгуулалтыг түргэтгэж засаг төрийг өөрчлөх хэрэгтэй гэж үзэн, БНМАУ-ын Ардын Их Хурал (цаашид АИХ), МАХН-ын ТХ-нд хандан өргөн барих бичиг гаргасан бөгөөд Сайд нарын Зөвлөлийг огцруулж, АИХ-ыг тараах, өөрчлөн байгуулалтыг хазаарлан барьж байгаа намын Улс төрийн Товчоог огцруулж, түүний хэмжээгүй эрх мэдлийг халахыг шаардаж байв. Энэ зорилгоор улс төрийн өлсгөлөн зарласан ба ээдрээтэй улс төрийн нөхцөлд 1990 оны 3 дугаар сард МАХН, төрийн төлөөлөгчид ба ардчилсан хүчнийхний хооронд хэлэлцээр болж, монголын ард түмний сонорт хүргэх улс төрийн тунхаглал гаргав. МАХН-ын Төв Хорооны ҮШ бүгд хурал болж, Улс төрийн товчоо бүрэн бүрэлдэхүүнээрээ огцорч, намын удирдан чиглүүлэх үүргийн тухай Үндсэн хуулийн заалтаас татгалзах шийдвэрийг гаргасан билээ. Харин 1990 оны 5 дугаар сард болсон АИХ-ын IX чуулганаас төрийн эрх барих дээд байгууллагын бүтцийг өөрчлөн шинэчлэх асуудлыг хэлэлцэж, бүх нийтийн ардчилсан сонгууль явуулах, Ерөнхийлөгчийн албан тушаалыг бий болгох, “Улс төрийн намуудын тухай” хуулийг баталж, намууд шинэ нөхцөлд үйл ажиллагаа явуулах эрх зүйн үндсийг бүрдүүлэх шийдвэрийг гаргажээ. Ийнхүү Монгол Улс харьцангуй богино хугацаанд тайван замаар ардчилалд шилжсэн нь Монголын гадаад орчинд гарсан томоохон өөрчлөлтийн нөлөө, тусгал байлаа.

ДҮГНЭЛТ

Нэг. Дэлхийн социалист их хүчирхэг гүрэн гэж өөрийгөө үзэн, бусад орны хөгжлийн түүхэн сонголтыг үл таашаан зөвхөн өөрийн замналыг зөвтгөж байсан нь ЗХУ-ын дотоод хямралын гол шалтгаан байв. ЗХУ дэлхий дээр хамгийн олон үндэстэн, ястныг нэгтгэсэн хүчирхэг социалист улс байсан хэдий ч энэ давуу тал, онцлогоо гаргуунд нь тавьж, өөрсдийн ашиг сонирхолд хөтлөгдөн дураар ашигдж байсан явдал нь БНУ-уудынхаа хувьд төдийгүй, дэлхийн социалист хамтын нөхөрлөлийн орнуудын дунд ч нэр хүндээ алдахад хүргэсэн.

Хоёр. ЗХУ нь БНМАУ-ын тусгаар тогтнолыг олон улсын тавцанд хүлээн зөвшөөрүүлэхэд үнэлж баршгүй үүрэг гүйцэтгэжээ. Гэвч бие даасан, тусгаар улсын эрх ашгийг зарим тохиолдолд үл харгалзах, өөрийн хяналтанд байлгах улс төрийн бодлогыг хэрэгжүүлсний уршгаар өрөөсгөл хөрөнгө оруулалт хийх, тэнцвэрт бус худалдаа явуулах, бусдын газар нутагт цэрэг зэвсгээ байрлуулах зэрэг байдлаар харьцаж байсан нь түүхэн үнэн. Монгол орныг дундаг зууны хоцрогдлоос орчин цагийн суурин соёл иргэншилд хүргэх, нийгэм-эдийн засагт асар их өөрчлөлтийг хэрэгжүүлэхэд ЗХУ-ын үзүүлсэн тусламжийг бид дутуу үнэлэх эрхгүй. Монголын ард түмэн манай орны хөгжил дэвшилд ЗХУ-ын болон ах дүү социалист орнуудын үзүүлсэн тусламжинд гүнээ талархдаг юм. ЭЗХТЗ-ийн гишүүн Монгол оронд Дорнод Европын социалист орнууд (Чехословак, Унгар, Бүгд Найрамдах Ардчилсан Герман Улс, Польш, Румын, Болгар, Холбооны Бүгд Найрамдах Югослав Улс) урт хугацааны зээл олгож 100 гаруй үйлдвэр-аж ахуйн газруудыг байгуулснаар Дархан, Чойбалсан, Эрдэнэт, Багануур зэрэг аж үйлдвэрийн шинэ төвүүд буй болсон билээ. БНМАУ нь 1921-1980 онд боловсрол, эрүүл мэнд, соёл, шинжлэх ухаан зэрэг нийгмийн олон салбарт амжилт олж, зарим үзүүлэлтээр хөгжингүй орнуудын түвшинд хүрсэнийг Өрнөдийн судлаачид ч хүлээн зөвшөөрөн үнэлдэг.

Гурав. Өөрчлөн байгуулалтын үзэл санаа, улс төрийн шинэ сэтгэлгээ нь ЗХУ-ын бутрал, коммунист блокийн задралд хүргэн улмаар хуучин социалист орнуудад шинэчлэл өөрчлөлт өрнөж, ардчилал, зах зээлийн харилцаанд шилжих үйл явц эхлэхэд нөлөөлжээ. 1990-ээд оноос Монгол орон шинэ Үндсэн хуулиа баталж, ардчилал, хүний эрх, шударга ёс, зах зээлийн эдийн засгийн зарчмуудыг гол үнэлэмж болгон хөгжих ирээдүйг сонгосон билээ.

Дөрөв. Горбачёвын өөрчлөн байгуулалт, улс төрийн шинэ сэтгэлгээний нөлөөгөөр ЗХУ-ын цэрэг-улс төр, аюулгүй байдлын ашиг сонирхолд өөрчлөлт гарч Монголын нутаг дэвсгэрээс Зөвлөлтийн цэргийг гаргасан юм. ЗХУ-аас Монголыг холбоотон “жийргэвч” орон гэж үзэх, хараа хяналтанд байлгах хатуу бодлогоосоо татгалзах анхны алхам хийгдэв. Энэ нь БНМАУ-ыг АНУ-тай дипломат харилцаа тогтоохыг хориглоогүй шийдвэрээр мөн нотлогддог. Эдийн засгийн ашиг сонирхлоо хэрэгжүүлэхэд ЗХУ-ын дотоодод өрнөсөн ээдрээтэй үйл явц, эдийн засгийн шинэчлэлийн бүтэлгүйтэл зэрэг нь БНМАУ-тай тохиролцсон гэрээ, хэлэлцээрийг тасалдуулахад нөлөөлсөн байх талтай.

Ашигласан материал

Монгол хэлээр:

1. М.С.Горбачёв “Илтгэл, өгүүлэл, хэлсэн үг”. УБ, 1986
2. М.С.Горбачёв “Октябрь өөрчлөн байгуулалт: хувьсгал үргэлжилж байна”. 1987 оны 11 дүгээр сарын 2. УХГ, УБ, 1987
3. М.С.Горбачёв “Өөрчлөн байгуулалт шинэ сэтгэлгээ манай оронд болон дэлхий дахинд”. УХГ, УБ, 1988
4. “МАХН-ын түүхэн замнал”. МАХН-ын Эрдэм шинжилгээ, сургалт, мэдээллийн төв. УБ, 1995
5. “ХХ зууны дэлхийн түүх”. Улсын Багшийн Их Сургууль, Улаанбаатар, 2001
6. “МАХН-ын түүхэн товчоон”. МАХН-ын Сургалт судалгааны “Прогноз” төв. УБ, 2001
7. Монгол Улсын түүх. Тавдугаар боть (ХХ зуун) УБ, 2003
8. “Монгол-Оросын харилцаа Бүсчилсэн хөгжлийн бодлого, хамтын ажиллагаа”. ШУА, ОУСХ, Улаанбаатар, 2005
9. “Монголын улс төрийн гадаад харилцааны түүх.(1911-1999)” ШУА, ОУСХ, УБ, 2013
10. Б.Лхамсүрэн “Монголын гадаад орчин, төрийн тусгаар тогтнол” Акад.Б.Лхамсүрэн ”Эрдмийн бүтээл-1”, УБ, 2013

11. “Монголын нийгмийн хувь заяаны тулгамдсан асуудлууд”
Цуврал №1, УБ, 1997, Цуврал №3, УБ, 1998, Цуврал №4,
УБ, 1998, Цуврал №5, УБ, 1999

Орос хэлээр:

1. Страницы истории КПСС Факты. Проблемы. Уроки. Москва, Высшая школа, 1989
2. А.В.Кива “Российские реформы в контексте мирового опыта”. Вопросы теории и политической практики. Москва, ИВ РАН, 2006
3. В.В.Грайворонский “Реформы в социальной сфере современной Монголии”. Москва, ИВ РАН, 2007
4. “Россия и Монголия новый взгляд на историю взаимоотношений в XX веке”. Москва, ИВ РАН, 2001
5. “Россия и Монголия на пути стратегического партнерства” Москва–Улан-Батор, 2011
6. “Современные российско-монгольские отношения модели и сценарии”. БГУ, Улан-Удэ, 2013